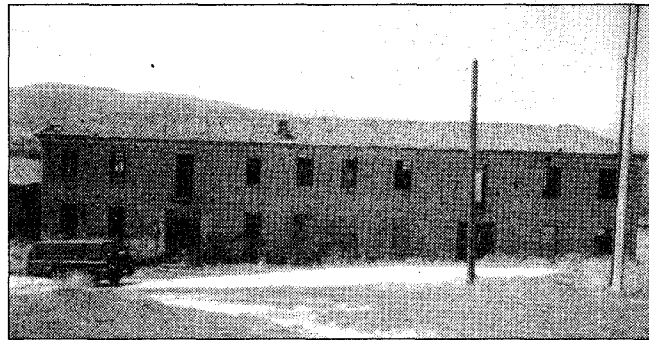

Πολιτικές ταυτότητας και εθνογραφία στη Μακεδονία του 1920

ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ

Η συζήτηση περί του ονόματος της Π.Γ.Δ. της Μακεδονίας φέρνει και πάλι στο προσκήνιο ένα ζήτημα πολιτικής ταυτότητας που ταλανίζει το ελληνικό κράτος επί δεκαετίες. Η επέκταση των ελληνικών συνόρων μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους συνεπαγόταν την ένταξη στην ελληνική επικράτεια μη ελληνόφωνων ή/και μη Χριστιανών Ορθόδοξων πληθυσμών. Οι φορείς της διοίκησης αντιμετώπισαν αυτούς τους πληθυσμούς άλλοτε με ρεαλισμό και άλλοτε με μέτρα καταπίεσης. Οι ανταλλαγές πληθυσμών, η μετανάστευση, το Ολοκαύτωμα των Εβραίων και οι συνέπειες του Εμφυλίου μείωσαν σημαντικά αυτούς τους πληθυσμούς. Οι τραγικές αυτές διαδικασίες έχουν απασχολήσει τη βιβλιογραφία, λιγότερα γνωστό όμως είναι το ότι η ύπαρξη των συγκεκριμένων πληθυσμών αποτέλεσε έναυσμα για την ανάπτυξη της επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας από τον Κωνσταντίνο Καραβίδα.

Το αδημοσίευτο αρχείο του Καραβίδα, που απόκειται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, αποκαλύπτει το ερευνητικό του έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη την περίοδο 1924-1929. Αντικείμενο των ερευνών του αποτέλεσε η δομή των «σλαβομακεδονικών αγροτικών κοινοτήτων» και η εκτεταμένη πατριαρχική οικογένεια (ζάντρουγκα) των «Σλαβομακεδόνων»,¹ οι διαμάχες «εντόπιων» και «προσφύγων» (δηλαδή Μικρασιατών) μετά το 1922, η σχέση αγροτικής ανάπτυξης και πολιτικών ταυτότητας, οι Μουσουλμάνοι της Θράκης, οι διασυνοριακές μετακινήσεις Ελλάδας - Τουρκίας - Βουλγαρίας

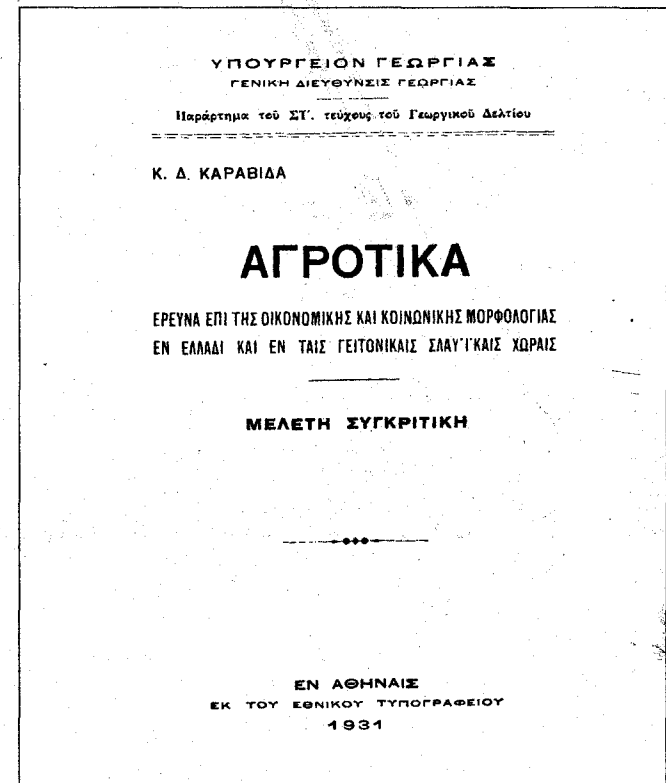

Πληνθόκαστη κατοικία ζάντρουγκας, 58 στόμων, των αρχών του 20ού αιώνα, στη Μηλιάνα Φλώρινας, ένα από τα χωριά που μελέτησε ο Καραβίδα

πό χωριό σε χωριό. Συνέταξε δύο εκθέσεις για τις συγκρούσεις «εντόπιων» και «προσφύγων» στη Νεβόλιανη (Σκοπιά), κατέγραψε τα δημογραφικά στοιχεία 155 «εντόπιων» μεταναστών στο εξωτερικό και άρχισε να μελετά τη σχέση δομών συγγένειας και αγροτικής κοινωνίας. Στις 21 Ιανουαρίου 1927, ως διορισμένος τμηματάρχης Βαε στο Υπουργείο Εξωτερικών, συνέταξε υπόμνημα «περί του καθεστώτος της γαιοκτησίας και της οικονομικής θέσεως των σλαβικών μειονοτήτων εν τη περιοχή Φλώρινης» και άρχισε να γράφει το δεύτερο μέρος της εργασίας του για τη «Μακεδονοσλαβική αγροτική κοινότητα», αφού το πρώτο μέρος είχε ήδη εκδοθεί.

Η «ζάντρουγκα»: θεσμός θαυμαστός και απειλητικός

Ο Καραβίδα επέστρεψε στη Φλώρινα τον Δεκέμβριο του 1928 και παρέμεινε εκεί κατά διαστήματα μέχρι τις αρχές του καλοκαι-

κάνουμε κοινούς ομόσπονδους συνεταιρισμούς με τους εποίκους [πρόσφυγες], να τους πείσουμε ότι οι κλήροι των παιδιών των θα είναι από την αποξήρανση των ελών». Ο οικονομικός ντετερμινισμός του Καραβίδα στο έργο του πολιτικού και κοινωνικού

ντρούγκα) των «Σλαβομακεδόνων»,¹ οι διαμάχες «εντόπιων» και «προσφύγων» (δηλαδή Μικρασιατών) μετά το 1922, η σχέση αγροτικής ανάπτυξης και πολιτικών ταυτότητας, οι Μουσουλμάνοι της Θράκης, οι διασυννοριακές μετακινήσεις Ελλάδας - Τουρκίας - Βουλγαρίας.

Ο Κ. Καραβίδας (1890-1973) αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή της Αθήνας, συνδέθηκε με τους δημοτικιστές, πολέμησε ως εθελοντής στους Βαλκανικούς Πολέμους, εργάστηκε για την κυβέρνηση της Εθνικής Άμυνας του Ε. Βενιζέλου και πραγματοποίησε εθνογραφικές έρευνες στην περιοχή της Σμύρνης το 1922. Υπήρξε πολυγραφώτατος και ιδιαίτερα ευαίσθητος σε ζητήματα του αγροτικού χώρου, πολιτικά δραστήριος, αντιστασιακός στη διάρκεια της Κατοχής, με τη «Δημοκρατική Ομάδα» που εξέδιδε τον *Δημοκράτη*. Ο Καραβίδας ήταν πολέμιος του καπιταλιστικού αλλά και του σοσιαλιστικού συστήματος. Συνέβαλε στην εφαρμογή ιδεών όπως η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας, ο αναδασμός, οι αποξηράνσεις, η ίδρυση αγροτικών συνεταιρισμών. Η Καταστροφή του 1922 τον ώθησε σε αμφισβήτηση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, που θεωρούσε ότι θα έπρεπε να αντικατασταθεί από γηγενή μοντέλα κοινοτιστικής πολιτειακής οργάνωσης.

Οι τέσσερις περίοδοι της έρευνας του Καραβίδα

Παρόλο που ο Καραβίδας δεν είχε εκπαιδευτεί στην επιτόπια εθνογραφική έρευνα, διακρίνεται για τη συστηματικότητα των εθνογραφικών του σημειώσεων και για τις μεθόδους διασταύρωσης και τεκμηρίωσης των δεδομένων του. Πραγματοποίησε την έρευνά του στη Βόρεια Ελλάδα σε τέσσερις περιόδους. Το 1921-1922 έγραψε μια ολιγοσέλιδη αδημοσίευτη μελέτη για τους «όρους ανάπτυξης του αυτονομιστικού Μακεδονισμού στη Μακεδονία του Πιρίν». Από τον Νοέμβριο του 1924 μέχρι τον Απρίλιο του 1925 περιόδευσε στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία ως εντεταλμένος του ΥΠΕΕ σε «έκτακτη αποστολή διά τας μειονότητες». Συνέταξε επτά αναφορές, αντάλλαξε απόψεις με τον Φίλιππο Δραγούμη και τον Δημήτριο Πάζη και επέβλεψε τη μετανάστευση Σλαβομακεδόνων από τη Γουμένισσα. Τον Οκτώβριο του 1925 κατέθεσε στο ΥΠΕΕ το υπόμνημά του με τίτλο «Περί της μεθόδου της διαχείρισης του ζητήματος των σλαβικών μειονοτήτων εν Ελλάδι, ως και περί της εμβόδου σημασίας ήν έχει η παρουσία εποίκων εν Μακεδονία» και προσπάθησε να συντάξει μια δεύτερη μελέτη για «την μακρά ιστορία των Μακεδόνων Μουσουλμάνων».

Η δεύτερη περίοδος επιτόπιας έρευνας του Καραβίδα πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο - Ιούλιο/Αύγουστο του 1926, αποκλειστικά στην περιοχή της Φλώρινας, την οποία μελέτησε ιπτεύοντας α-

Η «Ζάντρουγκα»: θεσμός θαυμαστός και απειλητικός

Ο Καραβίδας επέστρεψε στη Φλώρινα τον Δεκέμβριο του 1928 και παρέμεινε εκεί κατά διαστήματα μέχρι τις αρχές του καλοκαιριού. Αυτή ήταν η πιο παραγωγική περίοδος της έρευνάς του. Εστίασε την προσοχή του στη μελέτη της ζάντρουγκας –την οποία ονόμαζε «επιχείρηση», θεσμό που ταυτόχρονα θαύμαζε αλλά και φοβόταν. Στις σημειώσεις του είναι έκδηλη η συναισθηματική του φόρτιση για την περιοχή και τους ανθρώπους της. Οι σημειώσεις του ομοιάζουν σε λυρισμό με τις διηγήσεις του Στρατή Δούκα για την ίδια περιοχή την ίδια περίοδο, όπως καταγράφονται στο βιβλίο του *Οδοιπόρος*. Μελέτησε έντονα αγροτικούς οικισμούς για τους οποίους δημιούργησε ένα εθνολογικό χάρτη («Μπρένονιτα, Μπέσφιντα, Ζαγραδέτσι, Κρουσοράτι, Ζαμπέροδανη, Χασιάνοβο, Παπαζιάνη, Βίρμπιανη, Νεβόλιανη, Αρμενοχώρι, Νίβιτσα»). Ανέθεσε στον Διογένη Ξανάλατο τη συμπλήρωση επτά ερωτηματολογίων για αντίστοιχες ζάντρουγκες, υλικό που αργότερα δημοσιεύτηκε στη μελέτη του *Αγροτικά*, το 1931. Οι αναλύσεις του παρέχουν πληροφορίες για τις οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις της ζάντρουγκας.

Η τελευταία περίοδος συστηματικής επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας του Καραβίδα στη Βόρεια Ελλάδα πραγματοποιήθηκε τον χειμώνα του 1929. Ταξίδεψε στη Θράκη για να μελετήσει «την οικονομική και κοινωνική θέση του μουσουλμανικού στοιχείου στην περιοχή», καθώς και «τας ανταλλαγές της προς τα γειτονικά μέρη της Βουλγαρίας και της Τουρκίας» (κινήσεις πληθυσμών και κεφαλαίων). Αποτέλεσμα αυτής της έρευνας είναι δύο ολιγοσέλιδες μελέτες για το «ζήτημα συσχετισμού της Μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης με την ελληνική μειονότητα της Κωσταντινούπολης» και το «ζήτημα ελευθέρως κινήσεως μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας και Ελλάδος και Βουλγαρίας διά τα νομαδικά ποιμνία (σκηνίται, σαρακατσάνοι και διά τα η[μ]νομαδικά)».

Στρατηγικές της ενσωμάτωσης των «εντόπιων»

Οι θέσεις του Καραβίδα για τους «εντόπιους» της Μακεδονίας ήταν σαφέστατες. Πίστευε ότι αποτελούσαν πρόκληση για την εθνική ομοιογένεια, ήταν όμως αντίθετος σε στρατηγικές καταπίεσης και πρότεινε μέτρα ενσωμάτωσής τους μέσω της διάλυσης της ζάντρουγκας. Ορισμένα από αυτά τα μέτρα αναλύονται στα *Αγροτικά*, όπως για παράδειγμα το σχέδιο νόμου του 1929 για τις αγροτικές ιδιοκτησίες. Το αδημοσίευτο αρχαικό υλικό εμφανίζει τις θέσεις του χωρίς τις δεσμεύσεις του δημόσιου λόγου. Σε επιστολή του προς τον Πάζη (22.11.1924) εκφράζει την έντονη αντίθεσή του σε μέτρα βίαιης καταστολής των «εντόπιων» και επισημαίνει ότι «είναι μόνο ένα οικονομικό ζήτημα που χρειάζεται σταθερά και λεπτοτάτη διαχείριση. Να δώσουμε και στους εντόπιους πιστώσεις με το αζημίωτο διά της Εθνικής Τραπέζης που τόσα τραβά μέσον του κράτους από τον λαό. Να ανοίξουμε και για αυτούς χωράφια με τα βενζινότρατα [τρακτέρ] όπου είναι δυνατόν. Να τους

κάνουμε κοινούς ομόσπονδους συνεταιρισμούς με τους εποίκους [πρόσφυγες], να τους πείσουμε ότι οι κλήροι των παιδιών των θα είναι από την αποξήρανση των ελών». Ο οικονομικός ντετερμινισμός του Καραβίδα στο ζήτημα των πολιτικών της ταυτότητας φαίνεται στο υπόμνημα το οποίο κατέθεσε τον Οκτώβριο του 1925, όπου επισημαίνει ότι «η σλαβική αγροτική κοινότητα έχει απορροφήσει εν Βαλκανίους όχι μόνον Ελληνικούς αλλά και Αλβανικούς και Κουτσοβλαχικούς πληθυσμούς» και ότι «έχει μαχητικότητα απαράμιλλο» καταλήγοντας: «Πράγματι είμεθα εις το δίλημμα: ή να εγκαταλείψωμεν την Δυτική Μακεδονία και το λοιπόν έντεριαντ της Θεσσαλονίκης ή να επεξεργασθώμεν διά της παιδείας μας και των λοιπών μέσων της Διοικήσεως ένα αρμόζοντα εις την χώραν αυτήν Ελληνικόν τύπον αγροτικής κοινότητας, τύπου κατάλληλου διά να παράσχη, απλούστερα και ισχυρότερα ή ο σλαβικός, τα μέσα εξελίξεως διά τα οικονομικά και πνευματικά αυτών συμφέροντα».

Η ζάντρουγκα αποτελούσε για τον Καραβίδα «την ζωντανή κιβωτόν των σλαβικών παραδόσεων»² και ήδη από το 1926 επισημαίνει ότι «πεπείγει δε να τεθεί [στη Φλώρινα] συντόμως εις εφαρμογήν Οργανισμός Οικονομικός [...] εξασφαλίζων την οριστικήν και ομαλήν διάλυσιν των εν Δυτική Μακεδονία Σλαβικών εστίων».³ Το επόμενο έτος είχε καταλήξει σε συγκεκριμένα προτεινόμενα μέτρα πολιτικής. Στο υπόμνημά της 21.1.1927 διαπιστώνει ότι «το μόνον μέσον είναι να πηξώμε εις το κέντρον του τον μηχανισμόν της πατριαρχικής συνθέτου γεωργοκτηνοτροφικής σλαβικής οικογένειας και όχι τα καθ' έκαστον μέλη αυτής, άτινα αντιθέτως δέον να δικαιώσωμεν και να υποστηρίξωμεν οικονομικώς αλλ' επί άλλης κατευθύνσεως και επί άλλης βάσεως». Έτσι, πρότεινε την πραγματοποίηση αποξηράνσεων, απόδοση ατομικών κληρών στους «εντόπιους», δημογραφική «αραίωση του Σλαβικού πληθυσμού», χορήγηση ατομικών δανείων για να αποδυναμωθεί η πιστωτική λειτουργία της ζάντρουγκας και επανεγκατάσταση των «εντόπιων» «στη βάση της πυρηνικής οικογένειας σε χωρία με ελληνικό στοιχείο».

***

Η μελέτη των αρχείων του Καραβίδα οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πολλά από τα μέτρα που πρότεινε για την ενίσχυση του αγροτικού χώρου δεν στόχευαν μόνο στην ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα αλλά και στην εθνική ομογενοποίηση της Βόρειας Ελλάδας. Παράλληλα, αναδεικνύει την υβριδική ανάπτυξη μιας γηγενούς προσπάθειας στον χώρο της επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας, προσπάθειας που δεν συνεχίστηκε τις επόμενες δεκαετίες. Τα συμπεράσματα, πάντως, των μελετών του μπορούν να συμβάλουν στην κατανόηση τόσο του παρελθόντος όσο και του παρόντος του βορειοελλαδικού χώρου.

Ο Γιώργος Αγγελόπουλος διδάσκει στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

Το παρόν άρθρο βασίζεται σε υπό δημοσίευση μελέτη.

Για λόγους οικονομίας, δεν συμπεριλαμβάνονται αναλυτικές παραπομπές

1. Χρησιμοποιώ την ονοματολογία πληθυσμών και τα τοπωνύμια του Καραβίδα. Ο Καραβίδας χρησιμοποιεί εναλλακτικά τους όρους «εντόπιοι», «Σλαβομακεδόνες», «σλαβική μειονότητα».

2. Επιστολή του προς ΥΠΕΕ, 19.10.1928.

3. Αίτηση Καραβίδα προς τον ΥΠΕΕ, 15.9.1926.